

Csongrády Béla

A cél voltaképp mi is?

Kérdések Madáchról, Madáchtól

Lucifer, *Az ember tragédiája* három főhősének egyike - kétségkívül a legvitatottabb küldetésű szereplője - tetszetős formába regulálja az ördögi igazságot: „*A tett halála az okoskodás*”.

S mégis, vajon nem ezt teszi-e maga Madách Imre is egész életművében - leszámítva az akár konkrét, praktikus eredményekkel is kecsegtető politikusi - jelesül - képviselői tevékenységét -, vagy az eleve töprengésre „kárhoztatott” Ádám - ugyancsak a Tragédiából -, amikor végigrepítetteti magát a világtörténelmen és elmereng egy-egy korszak jellemzőin, csalódva, inkább kiábrándulva, de végül is nem reményt veszve lépeget az emberiség múltjának és jövőjének lépcsőfokain.

S vajon nem hasztalan bölcseledünk-e mi magunk is csupán, amikor - ahelyett, hogy kész tényként elfogadnánk -, rendre azt vizsgáljuk, hogy a közepesen tehetős nógrádi nemesúr, Madách Imre, miként volt képes 19. századi vidéki magányából, megviselt lélekkel mérhetetlen magaslatokba emelkedni, hogyan tudta egyéni sorsát - kevés örömét, több szenvedését -, társadalmi, közéleti tapasztalatait - de inkább megpróbáltatásait és a végtelenig nyújtózó vágyait, álmait magyar költészetté, drámává, s - dacolva a bár nyelvi elszigeteltséggel is - általános érvényű, nemzetközi horizontú, egyetemes világszemléletté, történetfilozófiává változtatni?

S vajon nem okosodik-e, immár lassan másfél évszázada mindenki, aki bármi módon igyekszik közelebb jutni Madách gondolatvilágához, aki megfejteni kíván akár egyet is *Az ember tragédiája* számtalan rejtélye (Fráter Erzsébet illetve Éva alakjában szinte már legendája) közül. Aki például arra keresi a választ, hogy miért írt (vagy írt volna) a magánemberként (a szigorú katolikus nevelés ellenére) bizonyíthatóan szilárd természettudományos alapokon álló Madách Imre vallásos művet, illetve ha mégsem azt írt, miért tartja mégis a szakmai közvélemény és - következésképpen - a nemzeti köztudat vallásos, vagy legalábbis vallásos jellegű műnek a Tragédiát? Megszámlálhatatlanul sokan gyürköztek már azzal a kérdéssel is, hogy pesszimista mű e a Tragédia Ádám kudarcra ítélt látomássorozata nyomán,

vagy - éppen a zárószavak, a folytonos küzdelemre, a feltétel nélküli bizakodásra való felszólítás következtében - optimista végkicsengésének tekinthető?

Bár Madách *Erdélyi János*hoz írott levelében mintegy megválaszolta ezeket a dilemmákat („Egész művem alapeszméje az akar lenni, hogy amint az ember istentől elszakad, s önerejére támaszkodva cselekedni kezd: az emberiség legnagyobb, s legszentebb eszméin végig egymás után cselekszi ezt. Igaz, hogy mindenütt megbukik, s megbuktatója mindenütt egy gyöngye, mi az emberi természet legbensőbb lényegében rejlik, melyet levetni nem bír... , de bár kétségbeesve azt tartja, hogy eddig tett minden kísérlet erőfogyasztás volt, azért mégis fejlődése mindig előbbre, s előbbre ment, az emberiség haladt, ha a küzdő egyén nem is vette észre, s azon emberi gyöngét, melyet saját maga legyőzni nem bír, az isteni gondviselő vezérlő keze pótolja, mire az utolsó jelenet „küzd és bízzál”-ja vonatkozik...”), az ideológiai indulatokat sem nélkülöző viták mindmáig nem ültek el: továbbra is kerestetik e buzdítás igazi célja, illetve tárgya, s Madáchnak az isteneszmével folytatott történelmi küzdelme sem olyan evidens a dráma évtizedekkel későbbi olvasói (nézői) számára, mint ahogyan a szerző önvallomása sugallja.

S nem okoskodunk-e akkor is, amikor különböző évfordulók kapcsán ünnepire csiszolt méltatásokat mondunk, elemzünk, tanulságokat keresünk, érdekes összefüggésekre, váratlan következtetésekre vélünk rátalálni?

Azt tesszük, de nem hiába. Meggyőződésünk ugyanis, hogy nem lehet előbbre jutni a társadalmi változások folyamatában másként, mint kérdőre vonva először önmagunk, s aztán mindenki mását, mint kísérletezve, mint próbálkozva, ha tetszik, „okoskodva”. , mint akár Madách - s életművét előttünk is megfejteni igyekvők seregnyi, könyvtárat megtöltő - gondolatait a miénkkel összevetve.

Bár tudományos konszenzusra, végleges érvényű feleletekre ezen a szép, 175 éves sorjázó születésnapon sem számíthatunk egy ekkora zseni munkásságának értelmezésében, mint Madách Imre volt, mérvado lehet az a tudat, hogy ő is - mint bármelyik lángelme - a kérdésesség jogával élt mindennekfelett:

- „A cél voltaképp mi is? ... - Aztán mivégre az egész teremtés?... - Mi is itt lent az élet?... - Mi e föld?... - Mit képes tenni az arasznyi lét?... - S nem érzed-e eszméid közt az űrt, / Mely minden létnek gátjául vala / S teremteni készültél általa?... - Miért bánsz így a művészettel ember? ... - Siránkozol? - csupán a gyávaság / Fogadja el harc nélkül a csapást...” (*Az ember tragédiája*) - „De mi a halhatatlanság?...” (*Férfi és nő*) - „Mi a jó és rossz?...” - Nem ítélte-e már a születés halálra?... - ...oh, nézd, mi hát az ember?... - A hon java, mi dőre szózat ez, a hon java nem önmagunkért kedves-e nekünk?... - Oh, azért bír-e hát az ember csak eget, hogy / veszte keservet hozzon nékie?...” (*Commodus*) - „Mi vagy te, szerelem?...” (*Költemények. Epigrammák. Egy örült naplójából*) - „Mi az, mi egy emberhez jobban vonz minket, mint máséhoz, mi egy embertől jobban elidegenít, mint mástól” (*Tanulmányok. Eszmék Léliáról*) - „S jötevé-e hát a rabló, / Ki csak kincsünket kéri, s élni meghagy?... - Vagy nem szörnyűbb-e egy éhes király, / Mint egy meggyilkolt?...” (*Mária királynő*) - Vagy boldog az lehet csak... / Ki világtól irigylve él?...” (*Csaka tréfa*) - „Legyen buta, csak jó polgár legyen / Ki mondja azt, hogy a lángész szükséges?...” (*A civilizátor*) - „Ki volna bárgyu, / Ellenséget vezetni sátorába? - Hát még szívébe?...” (*Mózes*) - „...Nem jobb-e a képzeletben élni, mint / tespedni a szunnyadó jelennel?...” (*Nápolyi Endre*)

Mint a fenti idézetsokorból is kitetszhet, Madách az emberi lét mindenkori alapproblémáit járta körül gyakorlatilag valamennyi művében (tehát nem csak a *Tragédiában*), nem csoda, hogy azóta minden kor ráismer, ráérez a nehéz veretű klasszikus jambusok aktualitásaira. Ma is hány-szor, de hány-szor tesszük fel ugyanezeket a kérdéseket - ha más szavakkal is, hol köznapibb formulákba „öltöztetve”, hol modernizálva, akualizálva egy kicsit - magunknak, másoknak. De egyáltalán kitől is, miért is kérdezzük ezeket? Mert *Az ember tragédiája*, minél többször olvassuk és látjuk - ez a magyarázata örökös „okoskodásunknak” is - meggyőz arról, hogy a gondolatnak hatalma van, „A szellem az csak, ami győzhetetlen, / Előtte minden más a porba dől. - Az eszmék erősbek / A rossz anyagnál. Ezt ledöntheti / Erőszak, az örökre élni fog.”

S hogy mennyire igaza van, azt saját utóélete - amelyre aligha spekulált az inkább szerelmes, mint becsvágyó férfiú - bizonyítja. Az, hogy kései földijeiként szólhatunk róla egyáltalán, azt szellemi öröksége, akár vitatható - mitizált, vagy romantizált, de múlhatatlan - „szent” eszméi tették, teszik lehetővé.

Méltók úgy leszünk hozzá, ha nemcsak kerek évfordulókon, nemcsak ünneplőbe öltözöten citáljuk önkényesen kiemelt sorait, hanem, ha tanulunk tőle, ha hagyományozzuk az illúziókon is felülemelkedni képes, a csapdahelyzeteket is bátran felvállaló történelemszemléletét, a kételyekre kihegyezett gondolkodásmódját, folyamatos kérdéskényszerét, páratlan műveltségigényét, önvizsgálati tudatosságát. Akkor lesz konkrét haszna is az okoskodásnak, ha a jubileumokat a további elmélyült elmélkedés, a szisztematikus kutatómunka ösztönzőseként fogjuk fel - akár Madách pályaképeinek még jobb ismerete, akár önmagunk, s a világ alaposabb megismerése érdekében -, ha az eddigiek nyomvonalán és talán járhatóbb utakra is lelve, újabb és újabb kérdéseket fogalmazunk meg. Hátha ezzel közelebb jutunk némelyik történetfilozófiai rejtély nyitjához is.

Varga Imre: Madách (Salgótarján)